

* * *

Ярослав Романович Дашкевич відійшов у Вічність 25 лютого 2010 р. на 84-му році життя у своєму скромному помешканні на вул. Зелений. Його велич у дуже промовистий спосіб увиразнили громадська панахида й парастас за упокій душі у приміщенні Товариства охорони пам'яток історії та культури за участі священників Української Греко-Католицької і Вірменської Апостольської Церков. Через два дні, коли у зимовому Львові стояла похмура, незвична для цієї пори року дощова погода, багатотисячна скорботна громада похоронною процесією з храму Пресвятої Тройці до Личаківського кладовища востаннє прощалася з цією Великою Людиною, блискучим Ученим, жертвним Громадянином і великодушним Учителем.

Вічна я йому пам'ять!

Ігор Скочиляс (Львів)

Ярослав Дмитрович Ісаєвич (7.III.1936–24.VI.2010)¹. Високий академічний світ галицької столиці – княжого Львова, а заодно всієї соборної України й цілого всесвіту втратив, услід за Ярославом Дашкевичем, ще одну зірку першої величини. 24 червня 2010 р. опісля 18.00 год. у лікарні помер, відійшовши у вічність, Ярослав Ісаєвич. Завершив свою земну стежину видатний український історик, учень і продовжувач справи патрона наукової установи академіка Івана Крип'якевича, довголітній директор академічного Інституту українознавства його імені, академік Національної академії наук України, голова Національного комітету істориків України. Постає в українській, європейській та світовій історичній науці за останнє півстоліття – відома, знана і авторитетна. До історії української культури увійшов передовсім як непересічний знавець історії книги та друкарства, чий інтелектуальний засяг та енциклопедична ерудиція викликали щирий подив і велику пошану. Вся багатотисячова культурна спадщина людської цивілізації від середньовіччя до сьогодення була під силу Ісаєвичу, бо рідко можна було зустріти вченого, який би мав такий неординарний, такий питомо свій погляд на те чи інше явище, подію чи факт.

Ярослав Ісаєвич народився 7 березня 1936 р. в селі Вєрба Дубнівського повіту Волинського воєводства (тепер Дубнівському районі Рівненської області) у ви-

¹ Біографічні й автобіографічні штрихи з життєпису Я. Д. Ісаєвича див.: Покликання. Ярославу Ісаєвичу – 50 // Жовтень. – 1986. – № 3 (497). – С. 132; Isaievych Yaroslav // Encyclopedia of Ukraine. – Toronto; Buffalo; London, 1988. – Vol. 2. – P. 356; *Ільницький М.* Ярослав Ісаєвич: історик на тлі доби // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Зб. наук. праць. – Львів, 1998. – Вип. 5. – С. 9–15; *Стеблій Ф.* Ісаєвич Ярослав Дмитрович // Інститут українознавства ім. Івана Крип'якевича АНУ. Наукова діяльність, структура, працівники. – Львів, 2001. – С. 211–212; *Даниленко В. М.* Ісаєвич Ярослав Дмитрович // Енциклопедія історії України: У 5 т. – К., 2005. – Т. 3: Е – Й. – С. 536–537; *Ільницький М.* Історик як покликання // Дзвін. – 2006. – № 3 (737). – С. 133–135; *Онищенко О., Дубровіна Л.* Академік Ярослав Дмитрович Ісаєвич – український історик, культуролог, енциклопедист // Україна: культурна спадщина... – Львів, 2006–2007. – Вип. 15. – С. 7–13; *Ісаєвич Я.* Pro domo mea // Там само. – С. 14–25; *Козирева Т.* Україна попрощалася з Ярославом Ісаєвичем // День. – 2010. – № 112. – 30 черв. – С. 2; *Пришляк В.* Академік // Український тиждень. – 2010. – № 27 (140). – 2–8 лип. – С. 52–54; *Яковенко Н.* Долаючи “підлі часи” // Там само. – С. 55; *Стеблій Ф.* Незабутній літописець України // День. – 2010. – № 134–135. – 30–31 лип. – С. 11; *Середя О.* Пам'яті Ярослава Ісаєвича // Критика. – 2010. – Ч. 7–8 (153–154). – Липень–серпень. – С. 46; *Портнов А.* Історик і його традиція // Там само. – С. 4; etc.

тельській родині. Його батько, Дмитро Григорович, який походив зі священницької родини (корінням із Черкащини, Чигиринщини – Шевченкового краю), був учителем української та англійської мов, учнем Михайла Туган-Барановського. Зомолоду поринув у вир визвольних змагань 1917–1921 рр., ставши членом Української Центральної Ради та одним із сподвижників Михайла Грушевського. Як дипломат УНР та радник з економічних питань, на міжнародній арені разом з Грушевським відстоював право новопосталої української республіки на мирних конференціях та конгресах 1918–1920 рр. у Парижі, Люцерні та інших містах, спільно з ним підписав низку документів, у тому числі протест проти окупації Східної Галичини Польщею². Майже сто років тому тоді стара добра Європа, як, зрештою, і тепер, без всякого жалю і зайвих сентиментів здала Україну “на відкуп” та у сферу впливу її північному агресивному сусідові. Батька йому час від часу “випоминали”, особливо ж у 1970-х – 1980-х радянських роках після публікації в діаспорі відомої світлини, на якій Дмитро Ісаєвич поруч із Михайлом Грушевським у колі українських делегатів на міжнародному з’їзді у швейцарському Люцерні 1919-го. Згодом так складеться, що син Дмитра Ісаєвича стане одним із учнів й талановитих співпрацівників найуспішнішого представника львівської історичної школи, наукового метра – Івана Крип’якевича в академічному Інституті суспільних наук. А в 1993 р. цей інститут уже під орудою Ярослава Ісаєвича отримує високе ім’я його учителя.

Родина матері Наталі (з дому Чабан, походила зі стрийського передмістя Лані Долішні), учительки початкової школи, теж належала до числа українських патріотів, бо її рідний брат Михайло за прикладом десятків тисяч галицьких хлопців пішов добровольцем у січові стрільці й був вояком УГА³. Сестра ж Олена (у чернецтві сестра Амалія) у післявоєнній Польщі рятувала греко-католицький чин сестер-служебниць⁴.

Виростав на батьківщині матері – у підкарпатському місті Стрию, куди родина перебралася з Волині в 1944 р., де в школі № 5 здобув середню освіту. З родинного гнізда виніс велику любов до книжки, а також чіткі патріотичні орієнтири, які впевнено провадили його життєвими дорогами в наступні роки. 1952 р. вступив на історичний факультет Львівського державного університету ім. Івана Франка, який закінчив у 1957 р. Зацікавлена пошукова праця у бібліотеках та архівах, вроджена допитливість і виплеканий талант дослідника дали йому змогу ще в студентські роки закласти живильне підґрунтя для подальшої наукової праці. Від другого курсу спеціалізу-

² *Цвенгрош Г.* В обороні основ українства // Молода Галичина. – 1992. – № 139 (6710). – 28 листоп. – С. 2; *Cvengroš G.* La République Démocratique Ukrainienne – la République Française (1917–1922). – Lviv, 1995. – P. 125–126, 141–147, 263 etc.; *Шановал Ю.* Дмитро Ісаєвич: повернення в історію // Літературна Україна. – 1997. – 3 квіт. – С. 7; *його ж.* Дмитро Ісаєвич: повернення в історію // ПРОСФΩΝΗΜΑ. – Львів, 1998. – С. 671–688; *Головченко В.* Дебют новітньої української дипломатії на Паризькій мирній конференції 1919 р. // Київська старовина. – 2003. – № 6 (354). – С. 15–16; *Осташко Т. С.* Ісаєвич Дмитро Григорович // Енциклопедія історії України: У 5 т. – К., 2005. – Т. 3: Е – Й. – С. 536; *Литвин М.* “Нашій справі дуже допомогла величезна енергія й сама особа Грушевського...” (Маловідомий виступ Дмитра Ісаєвича на конференції Соцінтерну 1919 р.) // Україна: культурна спадщина... – Вип. 15. – С. 664–674.

³ *Ісаєвич (Чабанівна) Н.* Стрий і Перемишль. Картка споминів // Україна: культурна спадщина... – Вип. 15. – С. 883–897.

⁴ *Гриців Я. [Ісаєвич Я.]* Сестра Амалія Чабан // Перемишль і Перемиська земля протягом віків. – Львів, 1996. – Вип. 1. – С. 349–351.

вався на кафедрі історії південних і західних слов'ян під опікою знаного дослідника аграрної історії Центрально-Східної Європи професора Дмитра Похилевича⁵. Дипломна робота з історії ранньомодерного Дрогобича XVI–XVIII століть, яку він підготував під керівництвом доцента, а згодом професора Ярослава Кіся, уже мала так багато архівного матеріалу та нового бачення соціокультурного простору магдебурзького міста, що невдовзі переросла в кандидатську дисертацію, яку молодий вчений, не маючи й 25-ти років, успішно захистив у січні 1961 р.⁶

Ярослав Дмитрович пропрацював неповний рік старшим лаборантом кафедри історії південних і західних слов'ян в *alma mater*, після чого у березні 1958 р. перспективного Ісаєвича професор Крип'якевич узяв під своє крило – запросив до праці в Інститут суспільних наук АН УРСР, який тоді розміщувався в одній з колишніх старих будівель НТШ у Львові (нині на вул. Винниченка, 24)⁷. У цьому визнаному академічному осередку Я. Ісаєвич чесно і віддано пройшов великий шлях від молодшого наукового співробітника до директора інституту. У передмові до ювілейної збірки праць “Україна давня і нова” 1996 р. Я. Ісаєвич справедливо відзначав надзвичайно сердечну і товариську атмосферу, яка тоді там панувала: “У відділі історії України, яким керував сам професор Крип'якевич, зібралися такі історики, як Євген Яцкевич, Степан Білецький, Володимир Огоновський, Григорій Ковальчак, Олесь Карпенко, Микола Кравець, Юрій Сливка, Феодосій Стеблій, Володимир Грабовецький. Пізніше в цей колектив прийшли Ярослав Дашкевич, Михайло Івасюта, а також Степан Трусевич і Володимир Борис, які були проскрибовані з університету. І відділ, і інститут у цілому були досить нетиповим для тих часів островцем, де більшість колег довіряли один одному. Я згадую з певною ностальгією роки, які були для українського народу і української культури в цілому важкими, але почуття оптимізму й впевненості у слушності своєї позиції додавала властива інститутіві атмосфера співпраці, взаєморозуміння і взаємодопомоги. Всупереч наступові примітивізму, навіть – не боюся вжити цього слова – здичавіння звичаїв і падіння рівня наукових установ наші старші колеги і вчителі намагалися зберегти і продовжити ті традиції справжньої інтелігентності і наукової порядності, які вони успадкували від попереднього покоління діячів української культури”⁸.

Докторську дисертацію “Історія друкарства на Україні та його роль у міжслов'янських культурних зв'язках (XVI – перша половина XVII ст.)” успішно захистив у 1978 р. у Московському університеті⁹, оскільки в Україні через всілякі перепони

⁵ *Ісаєвич Я.* Дмитро Леонідович Похилевич – дослідник, педагог, людина на тлі доби // *Центральна і Східна Європа в XV–XVIII століттях: питання соціально-економічної та політичної історії. До 100-річчя від дня народження проф. Дмитра Похилевича / За ред. Л. Зашкільняка і М. Крикуна.* – Львів, 1998. – С. 61.

⁶ *Ісаєвич Я. Д.* Город Дрогобыч в XVI–XVIII вв.: Автореф. дисс. ... канд. ист. н. – Львов, 1961.

⁷ *Ісаєвич Я.* Іван Крип'якевич – історик і організатор наукового життя // *Україна: культурна спадщина...* – Львів, 2001. – Вип. 8: Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. – С. 11–13; *його ж.* Зі спогадів про Івана Крип'якевича та його синів Петра, Богдана й Романа // *Там само.* – С. 655.

⁸ *Ісаєвич Я.* Україна давня і нова. Народ, релігія, культура. – Львів, 1996. – С. 13–14.

⁹ *Його ж.* История книгопечатания на Украине и его роль в междуславянских культурных связях (XVI – первая половина XVII вв.): Автореф. дисс. ... докт. ист. наук. – М., 1978.

це зробити було практично неможливо. Від 1985 р. очолював відділ історико-культурних пам'яток інституту, за сумісництвом – викладав: був доцентом Львівського університету ім. Івана Франка (1967–1969), професором Івано-Франківського педагогічного інституту ім. Василя Стефаника (1981–1983), згодом – Києво-Могилянської академії. В Івано-Франківську, наприклад, читав надзвичайно цікавий авторський курс лекцій з історії української культури на старших курсах історичного факультету, куди з великим захопленням студенти молодших курсів інколи спеціально втікали зі своїх пар, щоб “послухати Ісаєвича”.

Ще з 1974 р. Ісаєвича з родиною на один академічний рік неодноразово запрошував Гарвард, але годі тоді було львівському безпартійному науковцеві подолати “залізну завісу”. Організація у вересні 1986 р. Міжнародного симпозіуму “Іван Франко і світова культура” у Львові, де Ісаєвич чудово впорався із роллю ученого секретаря оргкомітету, все ж посприяла його вільному виходу у світ. Нарешті, у 1988–1990 рр. Я. Ісаєвич – професор-гість відділу славістики і науковий співробітник Українського наукового інституту Гарвардського університету у США.

Новий гарвардський професор, напевно, ніколи того не сподіваючись, став одним із чільних організаторів науки в незалежній Україні. На хвилі національно-демократичного відродження 10 листопада 1989 р. “вільними голосами” на відкритих зборах колектив обрав Я. Ісаєвича директором Інституту суспільних наук. Ярослав Дмитрович понад усе цінував у науці прагнення до об'єктивності. Дуже знакомим для вченого було його одне з перших інтерв'ю на посаді директора Інституту суспільних наук, який він згодом перетворив на Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича. Обраний “вільними голосами” директор і вчений Ісаєвич тоді скрушно, але справедливо і слушно зауважив про те, що “ми вже досить мали тої науки, яка служила наперед заданим тезам”, і потрібно намагатися бути об'єктивним в історичних студіях¹⁰.

У 1990 р. Ісаєвич став членом-кореспондентом АН УРСР, а 25 листопада 1992 р. Академія наук України обрала його своїм академіком зі спеціальності “культурологія”. У 1995 р. йому присвоєно звання професора зі спеціальності “історія України”, наступного року удостоївся звання “Заслужений діяч науки і техніки України”.

П'ять років (1993–1998) очолював відділення історії, філософії та права НАН України і як академік-секретар аж надто часто здійснював подорожі до золотоговерхого Києва. Взагалі, у його манерах, спілкуванні, часом навіть, на перший погляд, зовнішній розгубленості чи помітній картавинці в голосі було щось невідомо своє – якесь НТШівське, навіть більше – ВУАНівське, бо був переконаним, крім того, ще й з роду-племені – соборником.

Щиро обгрунтовував потребу багатьох дослідників історії та культури українського народу в міжнародній організації. Тому не дивно, що був серед тих активних 25 науковців із 12 країн у Геркуланумі поблизу Неаполя на конференції “Історія української культури: проблеми і перспективи” та установчих зборах Міжнародної асоціації українців¹¹. Обраний президентом МАУ на Другому міжнародному конгресі, що проходив у Львові в серпні 1993 р., очолював її упродовж 1993–1999 рр., успішно провівши львівський та два наступні конгреси МАУ в Харкові та Одесі.

¹⁰ “...І правда вас врятує” (розмову з Я. Ісаєвичем записав С. Курпіль) // Молода Галичина. – 1990. – 13 листоп. – С. 2.

¹¹ Ісаєвич Я. Заснована Міжнародна асоціація українців: Нотатки учасника // Жовтень. – 1989. – № 12 (542). – С. 110–112.

У рідному Львові поруч з іншими стояв біля витоків відродженого НТШ. Вдумливу розвідку про рецепцію поглядів Т. Шевченка на рідну історію опублікував у першому ж томі “Записок НТШ”¹² – відновлених в Україні за редакцією Олега Купчинського, науково вартісних і на той час незаслужено позабутих в ріднім краї. Згодом, правда, стався прикрий конфлікт із керівництвом НТШ через інститутське приміщення на тій самій вул. Винниченка, 24, що загалом, на щастя, не відобразилося на науковій співпраці, але Бог усім суддя.

Ісаєвича знали і шанували в науковому світі. Його майже магічне ім’я відчиняло багато дверей як у Польщі, США, Канаді, так і в Росії. Його поважали і любили польські, литовські та білоруські історики. Він одним із перших уміло рецензував їхні найцікавіші праці та розвідки, прокладаючи мости між спорідненими історіографіями¹³. Від 2000 р. очолював Український національний комітет істориків. Понад двадцять років Ярослав Ісаєвич – голова і член оргкомітетів багатьох міжнародних і національних наукових форумів, учасник ХVІІІ–ХХ Міжнародних конгресів історичних наук у Монреалі (1995), Осло (2000)¹⁴ та Сіднеї (2005). Виступав із доповідями в Альбертському, Токійському, Мельбурнському, Варшавському та інших університетах світу. 1993 р. обраний *honoris causa* – почесним доктором Гродненського університету ім. Янки Купали¹⁵, а в 2007 р. – почесним професором Волинського університету ім. Лесі Українки¹⁶. 1994 р. обраний іноземним членом Польської Академії наук, 2005 р. – Польської Академії мистецтв і знань, 2003 р. – Української Вільної Академії Наук у США, у 2000 р. – нагороджений відзнакою міністра культури і народного мистецтва Республіки Польща “Заслужений діяч культури”, 2002 р. – лауреат Фундації Омеляна і Тетяни Антоновичів “За вагомий внесок в українську історичну науку та розширення і поглиблення її горизонтів”. 2003 р. в урочистих шатах львівської опери його визнали “Галицьким лицарем” у номінації “науковець”. У 2007 р. нагороджений орденом Ярослава Мудрого V ступеня та відзнакою Президента України “За заслуги” III ступеня.

Разом з дружиною – Ольгою Ісаєвич надзвичайно багато зробили для організації та роботи українсько-американського благодійного фонду “Сейбр – Світло”, який сприяє безкоштовному поширенню та обміну книг в Україні та за її межами. З батьківським теплом і ніжністю ставився до доньок Тетяни і Лесі та з особливою чуйністю до дружини, Ольги Володимирівни, в останні роки переймався її здоров’ям. Не забував і про вічне. У родинному селі Верба біля Дубна на Рівненщині, де слу-

¹² *Його ж.* Минуле, сучасне і майбутнє народу: проблема спадкоємності української культури в творчості Шевченка // Записки НТШ. – Львів, 1990. – Т. ССХХІ: Праці філологічної секції. – С. 47–56.

¹³ *Його ж.* Україна і Литва: сторінки взаємин [Рец.:] *I. Jonynas. Istorios baruose [Йонінас І. На ниві історичної науки. – Вільнюс, 1984] // Жовтень. – 1987. – № 8 (514). – С. 125.*

¹⁴ *Його ж.* ХІХ Міжнародний конгрес істориків в Осло // Український історичний журнал (далі – УІЖ). – 2001. – № 1. – С. 159–160.

¹⁵ *Микитів Б.* В академіка Ісаєвича ще одне почесне звання // Високий замок. – 1993. – 17 серп. – С. 2.

¹⁶ *Мислива-Бунько І.* Ярослав Ісаєвич прочитав лекцію на тему Волині у ВДУ ім. Лесі Українки // Наш університет. – 2007. – № 4 (15). – С. 5; *Вербич В.* Волинський феномен // Сім’я і дім (Луцьк). – 2007. – № 14 (537). – 5–11 квіт. – С. 5.

жив Богу і людям його дід-священик Григорій Ісаєвич, який на зламі століть, у 1900 р., збудував церкву, вже онук, за покликом серця та власним коштом, зокрема з наукової премії Антоновичів, більше десятиліття допомагав зводити новий православний храм, який цього року, можливо, влітку, мають посвятити.

Хто знав його ближче, не могли не запримітити його великого працелюбства. Про нього ходили легенди, що навіть під час обіду він інколи писав собі на коліні. Витончена ерудиція, глибокий і проникливий розум, відкритість ученого насправді по-доброму вражали. Його улюбленим і основним дітищем упродовж майже півстоліття залишалася історія рідної культури. На цю тематику в його багатолітньому доробку – понад 700 наукових праць, зокрема 15 монографій, численні розділи в колективних дослідженнях, статті в українських та закордонних наукових часописах¹⁷. Першою блискучою монографією Ісаєвича 1966 р. про культурно-просвітницьку та громадську діяльність українських православних братств¹⁸, задуманою і написаною під патронатом Івана Крип'якевича, свого часу зачитувалася і захоплювалася майже вся інтелектуальна Україна. В умовах тоталітарної кон'юнктури молодий історик, зрозуміло, через цензуру з відомих причин не міг, наприклад, у тексті назвати імені “гетьмана обох боків Дніпра” 1700 р., хоча наведеною цитатою з виявленого архівного документа “до нас в Батурин в потребах” прозоро натякнув на “ясновельможного” Івана Мазепу. Й таких прикладів тоді було доволі. Упродовж десятків років обрана тематика не залишалася поза увагою дослідника. Символічним стало і новітнє видання в Едмонтоні (Канада) виправленого і доповненого англomовного варіанту книги “Добровільні спілки: світські братства в ранньомодерній Україні”¹⁹, яка поряд з іншими монографічними та енциклопедичними публікаціями вченого у західноєвропейських та північноамериканських виданнях стала важливим засобом формування уявлень світової інтелектуальної спільноти про українську минувшину.

Ще на початку 1990-х рр. написав цілісний розділ для підручника “Культура українського народу”²⁰. Проте апогею намагався досягти разом з колегами з очолюваного ним же відділу історії середніх віків та іншими львівськими дослідниками у другому томі “Українська культура XIII – першої половини XVII століть” задуманої і ним також фундаментальної п'ятитомної академічної праці “Історія української культури”. Авторському колективу, згуртованому Ісаєвичем, вдалося висвітлити розвиток освіти, мистецтва й літератури, стан наукових знань в Україні упродовж

¹⁷ Ярослав Ісаєвич: Бібліографічний покажчик / Упор. М. Боянівська. – Львів, 1999; Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича Національної академії наук України. Бібліографія праць наукових співробітників. 1990–2001 / Упор. О. Аркуша. – Львів, 2001. – С. 133–155; Ярослав Ісаєвич. Бібліографія 1999–2005 / Упор. Л. Горішня та Б. Пікулик. – Львів, 2006; Бібліографія Ярослава Ісаєвича / Укл. Ю. Ясіновський // Україна: культурна спадщина... – Вип. 15. – С. 26–42.

¹⁸ Ісаєвич Я. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII ст. – К., 1966.

¹⁹ *Idem*. Voluntary Brotherhood: Confraternities of Laymen in Early Modern Ukraine. – Edmonton; Toronto, 2006; [рец.:] Серада О. // Вісник НТШ. – 2006, осінь-зима. – Ч. 36. – С. 59–60.

²⁰ [Ісаєвич Я.] Державність і культурні традиції в XVII–XVIII ст. // Культура українського народу: Підручник для студентів гуманітарних факультетів вузів. – К., 1994. – С. 93–128.

XIII – першої половини XVII ст. Особливу увагу приділено рукописній книзі, виникненню та поширенню друкарства, добре проаналізовано культурно-національне відродження наприкінці XVI – у першій половині XVII ст. У цьому томі розглянуто ренесансні явища в культурному національному житті та простежено процес формування стилю бароко в різних видах мистецтва. Нарешті визначено місце України в міжнародних культурних зв'язках й окреслено внесок українського народу до скарбниці європейської та світової культурної спадщини²¹. Долучився академік своїми статтями і до третього тому, присвяченого минувшині української культури за козацько-гетьманської доби²².

Понад усе дослідник любив книгу. Саме у книгодрукуванні, на думку Я. Ісаєвича, культура є найбільше зінтегрованою. Книжки були ніби суттю його життя. Недарма професійно займався історією книги. Ще замолоду легко і вдало спопуляризував постать Юрія Котермака (Дрогобича) та першу книжку цього українського автора – “Прогностичну оцінку поточного 1481 року магістра Юрія Дрогобича з Русі доктора мистецтв і медицини славетного Болонського університету”²³. Йому інколи спересярдя могли закинути, що в радянські часи “вип’ячував” своїми розвідками друкаря-“москвитина” Івана Федорова, а він уперто і послідовно відчитував його український слід²⁴. Разом з доктором мистецтвознавства Якимом Запаском здійснили своєрідний науковий подвиг – уклали у двох книгах каталог стародруків, виданих в Україні XVI–XVIII ст., який отримав добру оцінку в усіх поцінувачів цих унікальних пам’яток духовної культури минулих часів²⁵. В одній із його останніх великих підсумкових праць – “Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми”, що вийшла друком у 2002 р., зроблено вдалий зріз динаміки новітнього українського видання з усіма проявами трагедії, злету, ідеологічного тиску у XX ст. та невтішних реалій сучасності – початку XXI ст., коли українська книжка фактично опинилася на задвірках, без серйозної державної підтримки, оскільки тоді на одну українську книжку припадало тридцять російських. Підсумовуючи, наприкінці студії академік-книжник скрушно, зате слушно відзначив: “Є щось спільне для всіх, таких відмінних

²¹ Історія української культури: У 5 т. – Т. 2: Українська культура XIII – першої половини XVII століть. – К., 2001. – 847 с.

²² *Ісаєвич Я.* Видавничі осередки і друкарні. Репертуар видань та їх оформлення // Історія української культури: У 5 т. – Т. 3: Українська культура другої половини XVII – XVIII століть. – К., 2001. – С. 743–813.

²³ *Його ж.* Юрій Дрогобич [= Життя славетних: Серія біограф. творів. – Вип. 16]. – К., 1972.

²⁴ *Його ж.* Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні. – Львів, 1975; *його ж.* Преємники первопечатника. – М., 1981; *його ж.* Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні. – 2-е вид., переробл. і доп. – Львів, 1983; *Видашенко М. Б., Ісаєвич Я. Д., Мацюк О. Я.* Місцями Івана Федорова на Україні: Путівник. – Львів, 1982; *Ісаєвич Я. Д.* Літературна спадщина Івана Федорова. – Львів, 1989.

²⁵ *Запаско Я., Ісаєвич Я.* Пам’ятки книжкового мистецтва: Каталог стародруків, виданих на Україні. – Книга перша (1574–1700 рр.). – Львів, 1981; Пам’ятки книжкового мистецтва: Каталог стародруків, виданих на Україні. – Книга друга. Частина перша (1701–1764 рр.). – Львів, 1984; Пам’ятки книжкового мистецтва: Каталог стародруків, виданих на Україні. – Книга друга. Частина друга (1765–1800 рр.). – Львів, 1984; [рец.:] *Жолтовський П.* Із глибини віків // Жовтень. – 1982. – № 11 (457). – С. 127–128.

між собою, етапів історії українського книговидання. Завжди україномовних і присвячених Україні книжок виходило надто мало, як на потреби великої української нації”²⁶. Автор, якому не все одно, якому не байдуже, якому справді боліла доля книги рідною мовою, у післямові висловив тиху надію, що, можливо, загрозливу ситуацію, яка склалася нині, значною мірою врятує електронна, віртуальна книга, створена на основі комп’ютерних технологій, що вже активно виступає надійним помічником традиційної книги, хоча й ніяким чином її не замінить.

Великий заділ учений мав в археографії та джерелознавстві. Його монографія “Джерела з історії української культури доби феодалізму XVI–XVIII ст.” одразу й надовго стала класичною студією у цій царині. На основі раніше не знаних відомостей про українську культуру, виявлених у наших та закордонних, передусім польських, архівах та рукописних відділах бібліотек, у ній фахово і комплексно схарактеризовано джерела про культурно-освітню діяльність братств, розвиток освіти, видання і розповсюдження книжок²⁷. Цьому передувала низка розвідок і статей, серед яких – і публікації у відомому збірнику “Історичні джерела та їх використання”²⁸. Вперше виявлений ним у Гданській бібліотеці Польської Академії наук німецькомовний опис українських міст – Львова і Києва гданського купця XVI ст. Мартина Груневега суттєво розширив джерельну базу з нашої давньої урбаністики²⁹. Багато доклався він і до популяризації відомого твору про Україну Гійома Левассера де Боплана³⁰. Для українського джерелознавства Я. Ісаєвич по суті відкрив та по-новому прочитав записки данського дипломата початку XVIII ст. Юста Юля³¹ та нотатки німецького офіцера на російській службі, ад’юнкта Академії наук у Санкт-Петербурзі Георга Юнкера, який спершу перебував біля головнокомандувача російської армії фельдмаршала Бурхарда фон Мініха для ведення журналу воєнних дій, а надалі у 1740-х рр. займався перебудовою бахмутських і торських соляних заводів на Подонні³². Працював Ярослав Ісаєвич також і в ділянці спеціальних історичних

²⁶ *Ісаєвич Я.* Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. – Львів, 2002. – С. 419; [рец.:] *Пришляк В.* А людині – книга // Розбудова держави. – 2002. – № 7–12 (115–120), липень–грудень. – С. 60–61.

²⁷ *Ісаєвич Я. Д.* Джерела з історії української культури доби феодалізму XVI–XVIII ст. – К., 1972.

²⁸ *Його ж.* Джерела про суспільно-політичну і культурну діяльність братств України в XVI–XVIII ст. // Історичні джерела та їх використання. – К., 1969. – Вип. 4. – С. 37–47.

²⁹ *Його ж.* Найдавніший історичний опис Львова // Жовтень. – 1980. – № 10 (497). – С. 105–114; *його ж.* Мартин Груневег і його опис Києва // Всесвіт. – 1981. – № 5. – С. 204–211.

³⁰ *Його ж.* Боплан і його “Опис України...” // Жовтень. – 1981. – № 4 (438). – С. 52–53; *Ісаєвич Я. Д., Смолій В. А.* Передмова // *Боплан Г. Л. де.* Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансільванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн. – К.; Cambridge, Mass., 1990. – С. 5–17.

³¹ *Ісаєвич Я. Д.* Юль Юст // Радянська енциклопедія історії України. – К., 1972. – Т. 4. – С. 546.

³² *Ісаєвич Я. Д.* Г. Ф. В. Юнкер и его описание Украины // Славяно-германские культурные связи. – М., 1969. – С. 201–208.

дисциплін, постійно цікавився бібліографією, започаткувавши в незалежній Україні її новий фаховий формат³³. А його розвідка про козацькі прапори³⁴ тоді була однією з перших у цій царині; незважаючи на значний поступ сучасного історичного прапорництва, вона залишилась актуальною й донині. Вибудувана на архівних джерелах, такою ж майже універсальною, довідково-інформативною залишилася для спеціалістів його рання скрупульозна розвідка з історичної метрології³⁵.

Княжа доба, особливо ж Галицько-Волинське князівство – його передісторія, історія та культурна спадщина – були одними з улюблених тем Ярослава Ісаєвича. Його знамениті “Червенські гради” назавжди прояснили і остаточно зняли в сучасній історичній географії дискусійне питання про західний кордон Київської держави³⁶. Він не лише готував до друку перше та друге видання монографії свого вчителя³⁷, але й ще раніше публікував власні розвідки з цієї тематики, що стала особливо популярною в ювілейний 1999 р. утворення Галицько-Волинської держави³⁸. Був твердо переконаний, що навіть за умови, якщо щасливо віднайдуться тліні останки короля Данила у Холмі на Данилової горі, то не слід їх похашцем перевозити в Україну, бо тоді Холм втратить значення другої, після Галича, столиці першого українського королівства та місця останнього спочинку славного володаря з династії Романовичів і засновника цього міста. В інститутських планах Ісаєвича залишилися видання енциклопедичного довідника та колективної монографії “Галицько-Волинське князівство”.

У 1990 р. разом з Романом Крип’якевичем, Іваном Бутичем та Федором Шевченком підготував до передруку без купюр ще одне видання свого вчителя – монографію “Богдан Хмельницький”. У передмові до перевидання чи не найголовнішої книги свого наставника, праця над якою розпочалася ще з 1920-х рр., Я. Ісаєвич зазначав, що давній приятель і сподвижник Крип’якевича – Іван Бутич, порівнявши текст першої публікації з авторським оригіналом, відновив ряд місць, викреслених під тиском цензури під час ідеологічного редагування 1954 р., усунув деякі з кон’юнктурних додатків. У деяких випадках врахували авторизований текст І. Крип’якеви-

³³ Історія України: Бібліографічний покажчик 1993. – К.; Львів, 1997; Українознавство: Реферативно-бібліографічний бюлетень 1993 / Відп. ред. Я. Ісаєвич. – К.; Львів, 1997; та ін.

³⁴ *Ісаєвич Я. Д.* Бойові прапори козацького війська (середина XVII ст.) // УІЖ. – 1963. – № 1. – С. 85–87.

³⁵ *Його ж.* Деякі питання української метрології XVI–XVIII ст. // Наук.-інформ. бюлетень Архівного управління УРСР. – К., 1961. – № 2. – С. 3–13.

³⁶ *Його ж.* Територія і населення “Червенських gradів” (X–XIII ст.) // Український історико-географічний збірник. – К., 1971. – Вип. 1. – С. 71–83; передрук: *його ж.* Червенські гради // Волинь. – 1991. – № 1. – С. 15–20; *його ж.* До питання про західний кордон Київської Русі // Історичні джерела та їх використання. – К., 1971. – Вип. 6. – С. 83–100.

³⁷ *Крип’якевич І. П.* Галицько-Волинське князівство. – К., 1984. Про важкий шлях до друку цієї студії у підцензурних 1970-х–1980-х рр. див.: *Ісаєвич Я.* Історія Галицько-Волинської держави Івана Крип’якевича // *Крип’якевич І.* Галицько-Волинське князівство. – 2-е вид., зі змінами і доповн. – Львів, 1999. – С. 8–13.

³⁸ *Ісаєвич Я. Д.* Галицько-Волинське князівство в концe XII – началe XIV в. // Древнейшие государства на территории СССР: Материалы и исследования, 1987 г. – М., 1989. – С. 71–77; *його ж.* Галицько-Волинська держава. – Львів, 1999.

ча з його інших праць³⁹. Так було відновлено історичну справедливість. Тоді це було якраз на часі. Тим паче, що у передмові до новітнього перевидання іншої праці І. Крип'якевича – “Історії України” ще один його талановитий вихованець, професор Ярослав Дашкевич згадував, що спустошений і розчарований через цензурні ножиці та “причісування” його фактично тридцятирічної праці, академік Крип'якевич, коли 1954 р. йому уперше принесли і поклали на стіл у директорському кабінеті сигнальний примірник свіжовидрукованої книги про Богдана Хмельницького, із прикрої досади її навіть не розгорнув⁴⁰.

Відчуваючи від часів Крип'якевича певну традицію, плекав у рідному інституті його імені козацьке джерелознавство. Спільно з Інститутом слов'янознавства і балканістики Російської академії наук та Центром українських історичних досліджень ім. Петра Яцика Канадського інституту українських студій, з якими львівський інститут постійно підтримував давні приятельські стосунки, побачив світ перший том документів із російських архівосховищ, передовсім із фондів РГАДА, до історії запорозького козацтва доби гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного⁴¹.

Учений з великої літери, Ярослав Ісаєвич вільно, перфектно володів кількома світовими мовами. Знав, любив і плекав рідну мову. Ще на першій хвилі національно-демократичного відродження вказував на безграмотну неточність слововжитку “пам'ятники” замість “*пам'ятки*” у назві інформаційно-методичного бюлетеня Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, наголошуючи в суголоссі зі своїм інститутським колегою-мовознавцем Дмитром Гринчишиним, що часопис, присвячений вивченню та популяризації всіх культурних цінностей, має носити назву “Пам'ятки України”⁴². У виступах і розмовах послідовно вживав питому українською “*ріжне, ріжний*”, вважаючи варіант “різне, різний” невдалою калькою з російської. Так само як старожитні літописні українські топоніми: *Крем'янець* – обов'язково з апострофом та наголосом на другому складі, а не сполонізований чи зрусифікований варіанти – *Кременець; Дубенський район, Рівенська область* тощо. При нагоді завжди делікатно підправляв колег і учнів, коли вони свідомо чи несвідомо вживали українські слова чи вислови неправильно.

Умів як ніхто цінувати взаєморозуміння. Бо саме таку атмосферу за його молодості колись в інституті плекав Крип'якевич. Такою вона була і за Ісаєвича. Зі своїми колегами та особливо з учнями був відкритий і щедрий. І це стосувалося не лише книжок, які завжди охоче дарував і позичав. У різні, навіть не дуже прості часи вів довірливі та щирі розмови, завжди ділився сумнівами, умів переконувати. Закликав бути принциповими, але водночас толерантними – як у науці, так і в житті. Для

³⁹ *Ісаєвич Я.* Передмова // *Крип'якевич І. П.* Богдан Хмельницький / Упор. Р. І. Крип'якевич. – 2-ге вид., випр. і доп. – Львів, 1990. – С. 9.

⁴⁰ *Дашкевич Я.* Іван Крип'якевич – історик України // *Крип'якевич І. П.* Історія України / Упор. Б. З. Якимович. – Львів, 1990. – С. 13; передрук: *Дашкевич Я.* Іван Крип'якевич – історик України // *Дашкевич Я.* Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури / Упор. М. Капраль, Г. Сварник, І. Сковчиляс. – 2-ге вид., випр. й доп. – Львів, 2007. – С. 479.

⁴¹ *Документи російських архівів з історії України. Т. 1: Документи до історії запорозького козацтва 1613–1620 рр.* / Упор. Л. Войтович, Л. Заборовський, Я. Ісаєвич, Ф. Сисин, А. Турилов, Б. Флоря. – Львів, 1998.

⁴² *Гринчишин Д., Ісаєвич Я.* Ще раз про слова “пам'ятка” і “пам'ятник” // *Пам'ятники України.* – 1987. – № 3 (73). – С. 20–22.

того, щоб когось переконати, вважав, що потрібно краще “розмовляти мовою Дзюби, а не мовою Донцова”.

У своєму інституті з 1992 р. – засновник і відповідальний редактор збірника наукових праць “Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність” – своєрідна спадкоємність місячника “Україна” – наукового часопису українознавства, редагованого у 1914, 1924–1930 рр. Михайлом Грушевським⁴³. В останні роки Я. Ісаєвич відзначав, що якби тепер називали підрубрику збірника, то, можливо, замість “державність” написали би “громадянське суспільство”, але тоді, на початку 1990-х, вірили, що держава – “альфа і омега” – є більш значущою, ніж громадянська ініціатива.

П’ятому випуску цього збірника, що побачив світ аж 1998 р. і де публікувалися історичні та філологічні розвідки, присвячені 60-річчю академіка Ярослава Ісаєвича, колеги та учні дали промовисту назву “Просфонема” – грецькою “звернення” або “привітання”, запозичивши її з титульної сторінки книжечки, що побачила світ у 1591 р. у друкарні Львівського братства, яку свого часу досліджував ювіляр.

Ярослав Дмитрович умів вибирати пріоритети. Думав про велике, про інших і часто-густо в останню чергу – про себе. Так було і з тритомною історією Львова⁴⁴. Спочатку мала побачити світ друкована метрика рідного міста, а лише потім, з великим запізненням ювілейний збірник з нагоди 70-ліття вченого, що вийшов як 15-ий випуск збірника “Україна” під назвою “Confraternitas” – “Братство”, що символічно перегукувалося із заголовком першої монографії історика, присвяченої братствам, та доопрацьованої англійською версії студії.

У наукових консультаціях був неперевершеним, з часткою того здорового скептицизму, животворного скепсису, що далекого 1894 р. виплекав у своїй інавгураційній лекції у Львівському університеті молодий професор з Києва Михайло Грушевський – його великий попередник і учитель учителя. Біблійний вислів “Пізнайте правду, й правда вас врятує”, який М. Грушевський зробив епіграфом до своєї багатотомної “Історії України-Руси”, вживав доречно і з певним пієтетом. Віддавав перевагу думці про пізнаваність історії. Хоча слушно вважав, що пізнання істини є лише безперервним процесом наближення до неї. Знову ж таки услід за Грушевським полюблив повторювати його приказку, яку знав безпосередньо від свого батька – близького співпрацівника Грушевського: “не що, а як?” (“*аякже, пане-товаришу, – казав Грушевський, – не що, а як?*”).

У “докомп’ютерні” часи та ще донедавна добросовісно, у будь-якому варіанті: від руки чи в машинописі – вичитував і правив аспірантські рукописи. Умів делікатно, але відверто й чесно вказати на неточності чи навіть нісенітницю в тексті. Вдавався до дотепних порівнянь, наприклад, дисертацію порівнював із панциною, а здобувача-дисертанта з кріпаком. Переконаував, що дисертації треба якнайшвидше завершити, щоб стати вільним, а вже тоді займатися справжньою наукою і видавати добрі книжки.

До своїх учнів ставився вимогливо, намагався, щоб вони не опускали низько планку в історичних студіях, доброзичливо підганяв, аби завершували роботу. По-особливому цінував у них різнобічність наукових інтересів, бо сам був таким. Намагався кожному дати раду і пораду. Його завжди цікаво було слухати. Хоча мав і опонентів. Але він умів переконувати. Рідко хтось із них після аргументів Ісаєвича

⁴³ Від редакційної колегії // Україна: культурна спадщина... – К., 1992. – Вип. 1. – С. 3.

⁴⁴ Історія Львова: У 3 т. – Львів, 2006–2007. – Т. 1–3.

не погоджувався з ним. До директорського кабінету Ярослава Дмитровича інколи утворювалися черги, але після розмови з ним усі зазвичай виходили звідти просвітленими та мало не окриленними.

Енциклопедист від Бога – від статей в радянських довідниках до новітньої “Енциклопедії історії України” та “Енциклопедії сучасної України”, “Polskiego Słownika Biograficznego”, російської енциклопедії “Книга” його гасла відзначаються науковою вичерпністю та академічним лаконізмом. У престижній “Енциклопедії середніх віків”, яка вийшла у французькій, англійській та італійській версіях, перу Ярослава Ісаєвича належать статті про Україну, її історичні регіони та міста⁴⁵. Одними з останніх публікацій Ярослава Дмитровича були доволі розлогі, як для довідкових гасел, статті про рідний Львів, його братства, друкарні, постаті та інші старожитності, а також про МАУ, яке свого часу очолював, міжнародні конгреси українців та міжнародні конгреси істориків в “Енциклопедії історії України”⁴⁶.

Пропускав час та історію через свій багатомірний, багатогранний і потужний інтелект. З ним можна було порадитись в усіх питаннях з історичної минувшини – від середньовіччя до новітньої доби. Він знав і, головне, відчував плін рідної минувшини, був неперевершеним дискусантом на наукових форумах, уміло модерував не одну конференцію чи семінаром. Годі було пошукати ліпшого українського історика, який би так переконливо і конструктивно відстоював українську сторону у складних багатолітніх дискусіях на тему “Україна – Польща: складні питання”, що стосувалися наболілої Волинської трагедії та інших питань міжвоєнного періоду чи Другої світової війни⁴⁷. Присвячені саме цій тематиці, за його редакції побачили світ спеціальний випуск “України”⁴⁸ та, як дуже конкретна відповідь на однокорі шовіністичні писання польських авторів Владислава та Єви Семашків, – скрупульозне дослідження волинського краєзнавця Ярослава Царука про ті непрості й трагічні події на Волині з передмовою академіка⁴⁹. “Якби ми мали таких Царуків

⁴⁵ *Isaievych Ia.* Daniel de Galicie. Galicie. Lviv. Podolie. Ukraine. Tchernikov. Volhynie // Dictionnaire Encyclopédique du Moyen Age / Ed. A. Vauchez. – Paris, 1997. – Т. 1–2; *idem.* Černigov. Daniele di Halicz (1201–1264). Leopoli. Galizia // Dizionario enciclopedico del medioevo / Dir. A. Vauchez. – Parigi; Roma; Cambridge, 1998. – Vol. 1. – P. 378, 537, 1032, 1034; Vol. 3. – P. 1967–1968; *idem.* Černigiv. Daniel of Halycz. Galicia. Lviv. Podolia. Ukraine. Volhynia // Encyclopedia of the Middle Ages / Ed. A. Vauchez. – Cambridge, 2000. – Vol. 1–2. – P. 289–290, 407, 585–586, 879–880, 1154–1155, 1477–1478, 1531.

⁴⁶ *Ісаєвич Я. Д.* Львів. Львівська братська друкарня. Львівська братська школа. Львівська історична школа. Львівське братство, Свято-Успенське ставропігійське братство у Львові, Львівська ставропігія. Люткович Павло, Домжив-Люткович-Телиця Павло. Мартинович Ісидор. Мельник. Міжнародна асоціація українців та міжнародні конгреси українців // Енциклопедія історії України: У 10 т. – К., 2009. – Т. 6: Лл – Мі. – С. 320–340, 342, 349, 398–399, 531, 597, 700–704, 711–712, 714–726.

⁴⁷ *Polska – Ukraina: trudne pytania.* – Warszawa, 1998–2009. – Т. 1–11; *Україна – Польща: важкі питання.* – Варшава, 1998–2006. – Т. 1–5, 7–10.

⁴⁸ *Україна: культурна спадщина...* – Львів, 2003. – Вип. 10: Волинь і Холмщина 1938–1947 рр.: польсько-українське протистояння та його відлуння: Дослідження, документи, спогади.

⁴⁹ *Ісаєвич Я.* З хроніки трагічного протистояння. Замість передмови // *Царук Я.* Трагедія волинських сіл 1943–1944 рр. Українські і польські жертви збройного протистояння. Володимир-Волинський район. – Львів, 2003. – С. 3–26.

хоч 50 на всю Україну!” – із захопленням відгукувався про цю подвижницьку працю людини, яка, збираючи свідчення “усної історії” про Волинську трагедію в рідному краї, на велосипеді самотужки об’їздила цілий район. Хоча постійно наголошував, що захистом від усього фальшивого й негідного може стати лише прагнення більшої поінформованості, бо варто більше знати й не бути упередженим. Для нашого порозуміння з поляками вважав невід’ємною моральність позиції, необхідність зрозуміти інтереси інших народів. “Але наївно було б думати, що висновки істориків автоматично дійдуть до свідомості народів. Для потепління взаємин потрібні не лише знання про минуле, а й добра воля, бажання враховувати аргументи всіх інших, а не лише власні. Поліпшення клімату міжнаціональних і міжлюдських відносин можливе як наслідок свідомих зусиль обох суспільств, а не як результат кон’юнктурних політичних кампаній”, – зазначав учений⁵⁰. Не можна не погодитися й з іншою слушною думкою Ярослава Ісаєвича, який підкреслював, що за загибель мирних людей “відповідають конкретні злочинці”, а не учасники українського повстанського руху в цілому. Так само за злочинну акцію деполонізації відповідальність несуть безпосередні її ініціатори та виконавці зі складу ОУН і УПА, які належали до конкретних повстанських загонів. Їх було б неправильно ототожнювати з усіма вояками УПА, які вели боротьбу за незалежність України з озброєним противником⁵¹. Взагалі, усі його історичні студії є чи не найліпшою ілюстрацією тої не завжди досяжної для більшості гуманітаріїв золотої середини.

Був справді доброю знахідкою для журналістів, не раз друкувався на сторінках оновленого журналу “Сучасність” та іншої інтелектуальної періодики⁵². Давав журналістам цікаві інтерв’ю, бо було з ким і на будь-яку тему з української минувшини поговорити і кого послухати⁵³. Я. Ісаєвич став співавтором третьої книжки з “Бібліотеки газети «День»” – “Війни і мир”, до якої ввійшла його знакова стаття про трагедію 1943 р. під час Другої світової війни⁵⁴.

Ісаєвич був величною в академічному Львові, Україні, світі. Колись у вересні 1990 р. з певною часткою доброго гумору теперішній голова і подвижник НТШ Олег Купчинський слушно висловився про те, що “у великій науці, поміж інших, у Львові є три Ярослави (Мудрих): Дашкевич, Ісаєвич і з молодшої генерації – Грицак, які можуть рівнятися один до одного”. Дуже шкода, що перша половина 2010 року забрала перших двох старійшин і їх уже нема серед нас. Бо все на цьому світі

⁵⁰ Там само. – С. 14.

⁵¹ День. – 2003. – № 59. – 2 квітня. – С. 1.

⁵² *Ісаєвич Я.* Наші три відродження – не лише здобутки, а й втрати // Сучасність. – 1998. – № 12 (452). – С. 136–143; *його ж.* Селяни України: вчора і сьогодні // Сучасність. – 1999. – № 7–8 (459–460). – С. 125–127; *його ж.* Любіть Україну... Любіть Оклагому // Сучасність. – 2000. – № 6 (470). – С. 90–93; *його ж.* Українське книговидання впродовж століття: здобутки, втрати, перспективи // Сучасність. – 2001. – № 1 (477). – С. 107–116.

⁵³ Ярослав Ісаєвич: Львову потрібна потужна ілюзія (розмовл. Т. Нагорна) // Дзеркало тижня. – 2007. – 30 черв. – № 25 (654). – С. 22; Не вистачає Єжи Гедройца та Яцека Куроня! Небезпечна подачка екстремістам / Чому мовчать совісні поляки? Ексклюзивне інтерв’ю з відомим українським істориком Я. Ісаєвичем // День. – 2009. – 1 серп. – № 133 (3053). – С. 1, 4.

⁵⁴ *Ісаєвич Я.* 1943 рік у пам’яті поляків і українців // Війни і мир, або “Українці – поляки: брати, вороги, сусіди...” (Бібліотека газети “День”). – К., 2004. – Кн. 3. – С. 292–298.

має свій початок і кінець. Усі, хто працював поруч, хто знав Ярослава Ісаєвича, хто хоч раз із ним спілкувався, певно, мають подякувати долі за цю можливість. Символ і метр української історії та культури не творив за принципом “і нашим, і вашим”, а завжди умів знайти і таки знаходив ту пресловуту золоту середину й тому завжди був наймудріший, був правдивим українським академіком. Він навіки залишився гідним учнем Івана Крип’якевича – учня Михайла Грушевського, – учня Володимира Антоновича – справжніх синів рідної землі, для яких Україна завжди була серцевиною не лише в науці, але й у житті.

У самому центрі Львова – центрі Європи, на вершечку купола каплиці Боїмів від початку XVII ст. сумує скульптурний образ Христа Засмученого. Ніби символ наших незворотних і непоправних втрат. Коли в суботу 26 червня 2010 р. на Личаківі, неподалік поховання Володимира Івасюка, насипали свіжу могилу і встановили хреста, то осиротіле, заплакане і розгублене від раптової втрати товариство Інституту українознавства згуртувалося там укупочці, як те виписане, вкарбоване Ісаєвичем в історії братство/Confraternitas, і трепетливими голосами притишено затягнуло “Журавлів” – тужливу пісню на слова і мелодію Богдана і Левка Лепких, що давно стала народною: “Чуєш, брате мій...”, пісню, болісне звучання якої вібрує в наших душах понад вік звуками прощання, оплакування незліченних українських утрат по всьому білому світу. Прощалися зі своїм довголітнім керівником, якого поважали, любили і яким пишалися, бо мали ким.

Він був також і моїм Учителем. Людиною, яка довго житиме в серці, споминах та науці, бо, мабуть, ніколи не вдасться позбутися почуття порожнечі у тому місці душі, яке він займав. Незрадлива і світла йому пам’ять.

Володимир Пришляк (Луцьк)

Анатолій Васильович Бойко (4.III.1960 – 27.XII.2010). Минулий 2010 рік непоправно осиротив українську історичну науку. Підступна смерть забрала з собою трьох визначних діячів, які, без сумніву, були окрасою сучасної вітчизняної історіографії. У лютому відійшов у вічність Ярослав Дашкевич, чий незаперечний моральний та науковий авторитет визнавали навіть відверті опоненти. Потім обірвалося життя Ярослава Ісаєвича, вишуканий енциклопедизм якого не залишав жодного сумніву в унікальності вченого. А наприкінці року смерть своїм чорним крилом зачепила схід України, відібравши в нас 27 грудня Анатолія Бойка з його гідним подиву подвижництвом на ниві дослідження історії Південної України.

Велике, як відомо, бачиться на віддалі, але вже сьогодні цілком очевидно, наскільки багато важили ці вчені для українського інтелектуального середовища. Зрештою, це добре відчувалося задовго до трагічних подій. Визнання – рідкісний, як на українській реалії, випадок – щасливо прийшло до всіх трьох ще за їхнього життя. До всього їх шанували не тільки у вузькому науковому колі. Ім’я кожного з них було добре відоме всім, хто так чи інак цікавився українським минулим.

Анатолій Бойко назавжди золотими літерами вписав своє ім’я в історію української гуманітаристики тим, що створив потужну, добре знану наукову школу дослідження Степової України XVIII–XIX ст., донедавна найзанедбанішої ділянки в українській історіографії. Досить лише назвати підготовлені ним та його учнями такі фундаментальні видання, як “Джерела з історії Південної України XVIII–XIX ст.” (видано 10 томів), “Усна історія Степової України” (11 томів), “Старожитності Степової України” (14 випусків), “Запорізька спадщина” (12 випусків), “Південна Украї-